
Zbornik za umetnostno zgodovino

Archives d'histoire de l'art

Art History Journal

Izhaja od / Publié depuis / Published Since 1921

Nova vrsta / Nouvelle série / New Series LX–LXI

Ljubljana 2024–2025

ZBORNİK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO N.S. LX–LXI/2024–2025

Izdalo in založilo / Published by

SLOVENSKO UMETNOSTNOZGODOVINSKO DRUŠTVO, LJUBLJANA
C/O FILOZOFSKA FAKULTETA UNIVERZE V LJUBLJANI
ODDELEK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO, AŠKERČEVA 2
SI – 1101 LJUBLJANA, SLOVENIJA

Uredniški odbor / Editorial Board

KATRA MEKE, glavna in odgovorna urednica / Editor in Chief
NEŽA ČEBRON LIPOVEC, FRANCI LAZARINI, urednika tekoče številke / Editor of the Current
Volume
NEŽA ČEBRON LIPOVEC, NATAŠA IVANOVIČ, MATEJ KLEMENČIČ,
FRANCI LAZARINI, HELENA SERAŽIN, KATARINA ŠMID, SAMO ŠTEFANAC

Mednarodni svetovalni odbor / International Advisory Board

LINDA BOREAN, FRANCESCO CAGLIOTI, NINA KUDIŠ, VLADIMIR MARKOVIČ,
INGEBORG SCHEMPER SPARHOLZ, CARL BRANDON STREHLKE

Tehnična urednica / Production Editor

SARA TURK

Lektoriranje / Language Editing

KATJA KRIŽNIK JERAJ (SLOVENŠČINA), JOSH ROCCHIO (ANGLEŠČINA)

Prevajalci povzetkov in sinopsisov / Translators for Summaries and Abstracts

KATJA URŠIČ (NEMŠČINA)

Oblikovanje in postavitve / Design and Typesetting

STUDIOBOTAS

Tisk / Printing

TISKARNA KNJIGOVEZNICA RADOVLJICA

Naklada / Number of Copies Printed

300 IZVODOV

Indeksirano v / Indexed by

BHA, FRANCIS, SCOPUS

ZA AVTORSKE PRAVICE REPRODUKCIJ ODGOVARJAJO AVTORJI OBJAVLJENIH
PRISPEVKOV.

ISSN 0351-224X

ZBORNİK ZA UMETNOSTNO ZGODOVINO JE DEL PROGRAMA SLOVENSKEGA
UMETNOSTNOZGODOVINSKEGA DRUŠTVA, KI GA SOFINANCIRA MINISTRSTVO
ZA KULTURO REPUBLIKE SLOVENIJE. IZHAJA OB FINANČNI PODPORI
JAVNE AGENCIJE ZA ZNANSTVENORAZISKOVALNO IN INOVACIJSKO
DEJAVNOST REPUBLIKE SLOVENIJE.

Kazalo / Contents

RAZPRAVE IN ČLANKI / ESSAYS AND ARTICLES

KATARINA ŠMID

Spinario on a Limestone Relief in Apsorus

Motiv Spinaria na apnenčastem reliefu v Apsoru

9

RENATA NOVAK KLEMENČIČ

Koprska Marijina rotunda: od izročila k virom

La rotonda di Santa Maria a Capodistria:

un'analisi tra tradizione e fonti storiche

25

NIKA LEBEN

Nova spoznanja o stavbnem razvoju cerkve

Marijinega vnebovzetja na Blejskem otoku

Neue Erkenntnisse zur architektonischen Entwicklung

der Kirche Mariä Himmelfahrt auf der Insel Bled

45

MOJCA JENKO

Doslej spregledana estetika Veita Stossa. Križani iz Dramelj

Ein bisher unbeachtete Werk von Veit Stoss in Slowenien.

Das Kruzifix aus Dramlje

73

MAGDALENA MEZEG

Marija, ki doji dete: kretsko-beneška ikona iz Narodne galerije

Nursing Madonna: Creto-Venetian Icon from the National Gallery

of Slovenia

103

FRANČIŠKA ORAŽEM

O avtorstvu in provenienci velikega oltarja
iz podružnične cerkve sv. Jožefa nad Preserjem
*On the Authorship and Provenance of the High Altar
from the Filial Church of St. Joseph above Preserje*

133

MIHA VALANT

Neuresničene vizije: kranjski slikarji in natečaj
za veliki zastor Deželnega gledališča v Ljubljani leta 1891
*Unrealized Visions: Carniolan Painters and the 1891
Competition for the Provincial Theatre Curtain in Ljubljana*

159

TINA POTOČNIK

Post-World War II Architectural Creations and the Treatment
of Historical Built Fabric: Edvard Ravnikar's Revolution Square
Complex in Ljubljana
*Povojna arhitektura in odnos do historičnega grajenega tkiva:
Ravnikarjev kompleks Trga revolucije v Ljubljani*

191

GOJKO ZUPAN

Nace Šumi – človek slovenske kulture do mature.
In principio erat Dachau I
*Nace Šumi – a Man of Slovene Culture to Matriculation.
In principio erat Dachau I*

219

IN MEMORIAM

MOJCA JENKO

Ksenija Rozman

245

Koprška Marijina rotunda: od izročila k virom

RENATA NOVAK KLEMENČIČ

Koprška rotunda (sl. 1), ki stoji na prehodu med dvema koprskima mestnima predeloma, med porto Isolano in porto Bošedrago, severno od samostana sv. Frančiška, je ena izmed koprskih stavb, o katerih vemo zelo malo. Čas njenega nastanka je bil v literaturi postavljen med pozno antiko in visoki srednji vek, ne povsem običajna oblika in vzporejanje s krstilnico sv. Janeza Krstnika pri stolnici pa sta pisce spodbudila, da so ji pripisali vlogo najstarejše koprške stolnice ali njene krstilnice. V začetku 20. stoletja pa je nastala zmeda še s patrocinijem cerkve. Povsem uveljavljen patrocinij Marijinega Vnebovzetja je takrat zamenjal blaženi ali sveti Elio, saj je takrat v že opuščeni cerkvi deloval umetniški krožek s tem imenom.¹ Pogosto je v literaturi prihajalo tudi do zamenjave z rotundo ob stolnici, ki je bila prvotno krstilnica sv. Janeza Krstnika, od baroka dalje pa cerkev Karmelske Matere božje. Članek je zato v predvsem namenjen temu, da se izročilo in podatke o objektu uredi in na osnovi novejših zgodovinskih raziskav Kopra, ki temeljijo na arhivskih virih in na proučevanju urbane zgodovine s pomočjo ohranjenih materialnih ostankov, evidentira probleme in se jih tam, kjer je to mogoče, vsaj deloma razreši in pojasni.

Objekt je v doslej znanih virih prvič omenjen leta 1399, ko je kapitelj koprške stolnice kaplanu cerkve *Santa Maria Rotunda* dal nekaj denarja.² Leta 1406 se cer-

¹ Za pregled literature cf. *infra*. Cerkev se kot Santa Maria Rotunda omenja v arhivskih virih od 14. stoletja dalje (Škofijski arhiv Koper, Kapiteljski arhiv, ŠAK, KA 316–331, *passim*). Od izida *Cerkvenega krajeписа* Paola Naldinija leta 1700 se najpogosteje pojavlja s patrocinijem Marijinega Vnebovzetja (Paolo NALDINI, *Corografia ecclesiastica o sia descrizione della città e della diocesi di Giustinopoli detto volgarmente Capo d'Istria*, Venezia 1700, p. 154). V začetku 20. stoletja je imenovana rotunda blaženega ali rotunda svetega Elia (e. g. Antonio ALISI, *La Rotonda di S. Elio e la Chiesa dei Carmini a Capodistria, Pagine Istriane*, X/11–12, 1912, p. 244). To poimenovanje se je obdržalo vse do zadnjih objav, ko je cerkev sicer spet poimenovana s svojim pravim patrocinijem Marijinega Vnebovzetja (Salvator ŽITKO, *Urbana podoba in družbeno ekonomska vloga Kopra v 17. stoletju, Koper. Urbana geneza* (ed. Deborah Rogoznica), Koper 2020, p. 122).

² ŠAK, KA 331, Registro introiti e spese, 1399, f. 4v: »per honoraria Sancte Marie Rotunde in Iustinopolis solvit anuari Capellani dicte ecclesie«.

kev omenja kot soseda hiše z vrtom, dvoriščem in vodnjakom, ki je bila predmet dotalne pogodbe in je mejila še na ulico in na hišo Baysina de Baysio, ki je kot notar deloval tudi v Benetkah.³ Kot Santa Maria Rotunda je redno prisotna v knjigah izdatkov in prihodkov stolnega kapitlja po letu 1399,⁴ od leta 1416 pa se v teh knjigah kot mejaš pritlične hiše v lasti stolnega kapitlja v porti Bošedraga redno omenja tudi hiša bratovščine Marije rotundske. Od takrat si plačilo za kaplana Marijine rotunde delita kapitelj in bratovščina, zato smemo domnevati, da je bratovščina nastala približno v tem času in prevzela skrb za cerkev.⁵ Lokacije bratovščinske hiše zaenkrat še ni mogoče natančno določiti, ni pa nujno stala v neposredni bližini cerkve.⁶ Tudi bratovščina sv. Jakoba, ki je delovala v cerkvi sv. Jakoba na Brolu, je imela svojo bratovščinsko hišo v Kreljevi ulici, nasproti samostana klaris.⁷ Agosti-

³ Archivio di Stato di Venezia, ASV, Arhiv koprskje komune, M 8, f. 483r (za podatek se zahvaljujem Dušanu Mlacoviću). Cf. Dušan MLACOVIĆ, Koper v poznem srednjem veku: Opažanja o mestu in njegovih portah po pregledu knjig koprskih vicedominov s konca 14. stoletja, *Acta Histriae*, XXX/4, 2022, p. 834.

⁴ ŠAK, KA 316-331, Registro introiti e spese, passim. e. g. ŠAK, KA 331, 1497, f. 276v: »Eccl. S. Marie Rotunde pro qua fraternitas ipsi tenetur«.

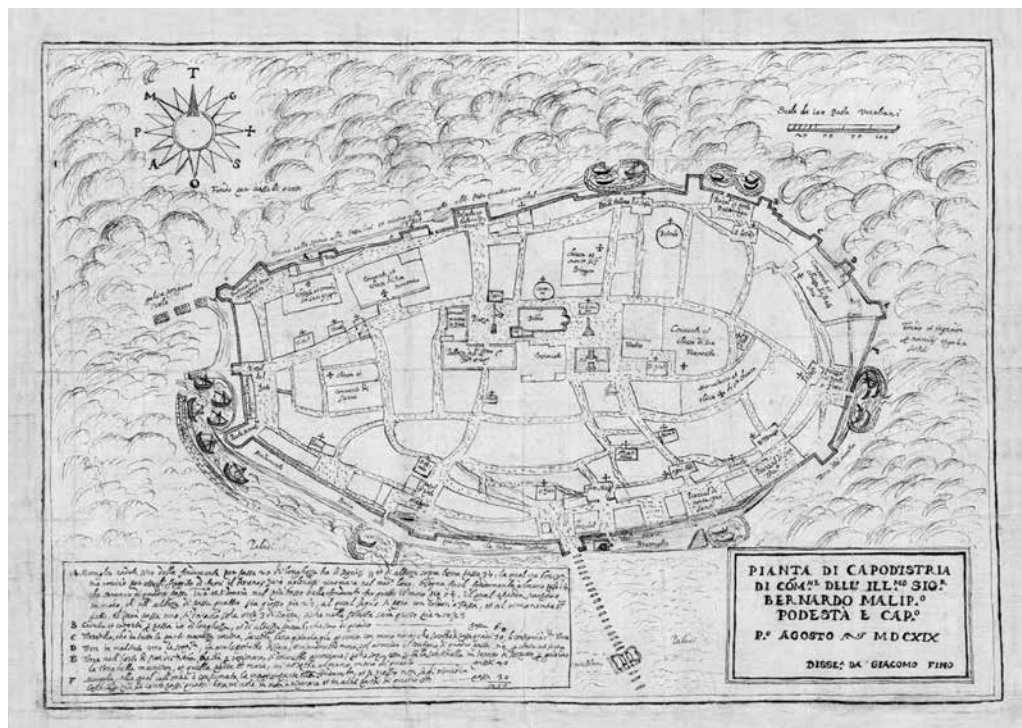
⁵ ŠAK, KA 320, ff. 69r, 82v. Cf. e. g. ŠAK 331, Registro introiti e spese, 1497, f. 269v: »apud domum fraternitatis Sancte Marie rotunde«. Morda bi kapitelj lahko oddajal hišo, ki je v knjiga prihodkov in izdatkov stolnega kapitlja leta 1399 omenjena kot pritlična hiša v porti Bošedraga, ki jo je imel prej prezbiter Sanctus, takrat pa je bila prazna (ŠAK, KA 318, Registro introiti e spese, 1399, f. 2v). Za bratovščino Marije rotundske v 17. in 18. stoletju glej Zdenka BONIN, *Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike*, Koper 2011, pp. 329–330.

⁶ Morda bi lahko na lokacijo te hiše sklepali iz Franciscejskega katastra, kjer je v porti Bošedraga več hiš v lasti države, med njimi št. 1153, ki se je nahajala v neposredni bližini hiše št. 1155, ki jo je v času katastra še vedno oddajal kapitelj. Ustreza tudi lega te kapiteljske hiše, ki jo zadaj in spredaj zamejujeta ulici (današnji Pekarniška ter Bošadruga in Bazoviška ulica), kot je to navedeno v registrih prihodkov in odhodkov kapitlja. Kot državna last sta pod številko 1201 zabeležena tudi ukinjena cerkev Marije rotunde in pod številko 1202 majhen prizidek na jugovzhodni strani, ki je bil nekdanj zakristija, ob popisu pa je imel funkcijo pritlične hiše z dvoriščem (Archivio di Stato di Trieste, AST 113.04 Elaborati del catasto franceschino, commune di Capodistria, Edifici 1818-1822, 1836 aggiornamenti, ff. 318, 319, 326).

⁷ Lokacija hiše bratovščine sv. Jakoba je izpričana sredi 17. stoletja, ko si je hišo z zamenjavo za hišo v porti Braciolo oz. Brazuol želela pridobiti družina Tiepolo in jo integrirati v svojo palačo. Ta je, vsaj po besedah Domenica Tiepola, služila le še za razdeljevanje hrane revežem enkrat letno, opremljena pa je bila z oltarjem, klopmi in oljčnim kamnom (Salvator ŽITKO, Plemiška družina Tiepolo in njena palača v družbenem in kulturnem okolju beneškega Kopra, *Palača Tiepolo-Gravisi v Kopru. Odstiranje mestne zgodovine* (edd. Aleksander Panjek, Urška Železnik), Koper 2015, pp. 102-103; Salvator ŽITKO, Plemiška družina Tiepolo-Gravisi v družbenem in kulturnem okolju Kopra med 17. in 18. stoletjem, *Acta Histriae*, XXIX/3, 2021, pp. 762–763). Na podlagi arheoloških raziskav je hišo mogoče datirati v drugo polovico 14. ali v 15. stoletje, na podlagi arhitekturnih elementov v zgodnje 15. stoletje (Neža ČEBRON LIPOVEC – Katharina ZANIER, Hipoteze o genezi in razvoju nekdanje palače Tiepolo-Gravisi v Kopru, *Palača Tiepolo-Gravisi v Kopru. Odstiranje mestne zgodovine* (edd. Aleksander Panjek, Urška Železnik), Koper 2015, p. 154). Hiša je bila v rabi bratovščine vsaj v poznem 15. stoletju, ko je bila poslikana s freskami s sakralno tematiko (Janez HÖFLER, *Srednjeveške freske v Sloveniji. Primorska*, Ljubljana 1997, pp. 100–101).

1. Koper, Marijina rotunda, zunanjščina pred prenovo

2. Giacomo Fino, Načrt Kopra, 1619

no Valier je cerkev »sanctae Mariae velgo Rotondi«, ki je bila takrat bratovščinska, vizitiral leta 1580. Zabeležil je oltar z oltarno sliko in dva svečnika. Škof je tedaj med drugim ukazal, da se naredi nov tlak (*Reficiantur pauimentum*).⁸ Ana Lavrič je domnevala, da je šlo za oltarno sliko Marijinega kronanja Benedetta Carpaccia,⁹ ker Valier sliko pohvali, kljub temu da izrecno ne omenja ne ikonografije ne avtorja. Francesco Zeno je cerkev »della Rotonda« vizitiral v začetku šestdesetih let 17. stoletja.¹⁰ Posebej je omenil oltar s Carpaccievo sliko (»pittura del scarpatio«),

⁸ Ana LAVRIČ, *Vizitacijsko poročilo Agostina Valiera o Koprski škofiji iz leta 1579*, Ljubljana 1986, pp. 73–74.

⁹ LAVRIČ 1986, cit. n. 8, p. 174: n. 87. Ni povsem jasno, kaj je mišljeno z njegovim navodilom »Pala repingatur« (Ibid., p. 74); za sliko Benedetta Carpaccia, sign. in dat. 1537, cf. Rossella SCOPAS SOMMER, *Incoronazione della Vergine, Opere d'arte restaurate*, Milano 2005, pp. 136–140; Giorgio FOSALUZZA, *Vittore Carpaccio a Pozzale di Cadore, 1519. Le ultime opere per Venezia, Istria e Cadore*, Zero Branco – Treviso 2012, pp. 189, 191, 232–233: n. 123.

¹⁰ Archivio Storico Diocesano di Trieste, ASDT, Archivio della Diocesi di Capodistria, b. 40, Episcopus Francisci Zeno. Tomus Quintus. Visitationes generales Prima et secunda ab anno 1660 usque ad 1664, f. 64r.

3. Franciscejski kataster, ok. 1820, izrez

česar ni pozabil omeniti nihče za njim. Oltar je bil opremljen s štirimi kandelabri, dvema križema in dvema angeloma, pritrjenima na steno, na obeh straneh oltarja. Škof je odobril prošnjo gastaldov bratovščine, da se oltar, ki je na vzhodni strani, prenese na zahodno stran zaradi večjega udobja, in da se na mestu, kjer je oltar, naredi vrata. Francesco Zeno je po cerkvi vizitiral še dvorano bratovščine, kjer je bil provizoričen oltar s staro oltarno sliko ter nekaj druge opreme.¹¹ Kar se v neposredni bližini cerkve v drugih virih ne omenjajo prostori bratovščine, je šlo verjetno za dvorano v že omenjeni bratovščinski hiši v porti Bošedraga. Cerkev Marijinega Vnebovzetja »detta dal volgo la Rotonda« v svojem Krajepisu omenja tudi škof Paolo Naldini. V njegovem času je bila znana predvsem po Carpaccievi sliki, na kateri je, po Naldinijevem mnenju, prizor kronanja tako dobro naslikan, da se zdi živ. Naldiniju se je zdela cerkev, odkar je njen vhod obrnjen na vzhod, nasproti njega pa stoji oltar, bolj urejena.¹² Kot povsem okrogla stavba, označena s križem in napisom Rotonda, je cerkev vrisana na načrtu Kopra Giacoma Fina iz leta 1619 (sl. 2). Na Franciscejskem katastru iz časa okrog 1820 je takrat že ukinjena cerkev označena s številko 1201 in ima na vzhodu pravokoten vhodni del, na zahodu pa prav tako majhen pravokoten prizidek, ki bi lahko bil prezbiterij. Na južni strani vhodnega dela je manjša pritlična stavba s številko 1202, ki je prvotno služila za zakristijo (sl. 3).¹³

»La Rotonda – Assunta nel cielo« je konec 19. stoletja le bežno omenjena v seznamu koprskih cerkva Andree Tommasicha (i. e. Gedeone Pusterla). Minorit Carnati, ki ga citira Tommasich, naj bi jo imel za najstarejšo cerkev v mestu in kate-

¹¹ »Un altare pusticcio con pala antica, etiam tre penelli, due per le procesioni con due colostri dorati, et uno per morti con una tauoletta dorata per l'altare del chiesa.« Ibid.

¹² NALDINI 1700, cit. n. 1, p. 154.

¹³ AST 113.04 Elaborati del catasto franceschino, commune di Capodistria, Edifici 1818–1822, 1836 aggiornamenti, f. 326.

dralo v času sv. Nazarija. V Tommasicevem času je bilo v njej skladišče Francesca Sandrina.¹⁴ Leta 1905 Nicolò Del Bello opuščeno cerkev »Madonna della Rotonda« interpretira kot krstilnico prve katedrale, za to interpretacijo je citiral Paola Deperisa, ki je v cerkvi in okolici cerkve izvajal arheološka izkopavanja, s katerimi naj bi potrdil obstoj prve katedrale. Pred vrati Marijine rotunde, ki naj bi se po mnenju Del Bella in verjetno tudi Deperisa nekdanj odpirala proti jugu, naj bi tedaj še bili vidni ostanki portika, sredi krstilnice pa naj bi bil dva metra širok okrogel bazen. Po njegovem mnenju krstilnica ni bila izoliran objekt, pač pa je bila obdana z drugimi stavbami, o čemer naj bi pričala zazidana vrata na severni strani. S krstilnico naj bi bil povezan tudi križ s pleteninasto ornamentiko.¹⁵ Na oltarju naj bi prvotno stala bizantinska Madona, ki naj bi jo leta 1546 zamenjala Carpaccieva slika. Katedrala naj bi propadla, ko so zgradili novo na današnjem mestu, na vrtovih južno od nje pa naj bi bila postavljena samostana frančiškanov in klaris.¹⁶ Domenico Venturini se v vodniku po Kopru leta 1906 strinja z interpretacijo, da naj bi bila rotunda najstarejša koprski krstilnica. V njegovem času je cerkev uporabljalo katoliško društvo blaženega Elia (Circolo cattolico Beato Elio).¹⁷ Po tem društvu je cerkev verjetno dobila tudi ime »Rotonda del Beato Elio« ali »Rotonda di S. Elio«, ki ju je uporabljal Antonio Alisi. Leta 1911 je v članku *Commenda o vescovato*, ki je v *Pagine Istriane* izšel v več nadaljevanjih, obe koprski rotundi datiral v 12. stoletje.¹⁸ Leta 1912 se je obema bolj natančno posvetil. Natančneje, a po spominu, je opisal arheološka izkopavanja, ki jih omenja že Del Bello. Pri izkopavanjih naj bi v rotundi našli številne človeške kosti in kamen, izklesan v obliki sarkofaga ali ba-

¹⁴ Gedeone PUSTERLA, *I rettori di Egida*, Capodistria 1891, p. 54; cf. Pokrajinski arhiv Koper, PAK KP 313, Osebni fond Tommasich Andrea, a. e. 2, mapa 9.3, f. 46. Cargnati, ki ga omenja Tommasich, bi lahko bil Antonio Cargnati, gvardijan koprskega samostana sv. Frančiška v osemdesetih letih 18. stoletja (cf. Ljudevit Anton MARAČIČ, *Convento di San Francesco a Capodistria. I verbali dei capitoli (1692-1806)*, *Atti, Centro di Ricerche Storiche, Rovigno*, XLV, 2015, pp. 469, 472, 475).

¹⁵ Nicolò DEL BELLO, Capodistria, la Piazza del Comune nel secolo XV, *Pagine Istriane* III/11–12, 1905, p. 249. O izkopavanjih župnika v Balah in v Poreču Paola Deperisa nimamo natančnejših podatkov, gotovo pa so bila izvršena pred septembrom 1896, ko je Deperis umrl (Direzione, Mons. Paolo Deperis, *Atti e memorie della società Istriana di archeologia e storia patria*, XII, 1896, pp. 255–257; Marijan JELENIČ, s. v. Deperis, Paolo, *Istarska enciklopedija* (<https://www.istrapedia.hr/en/natuknice/641/deperis-paolo#>) (24.3.2024)), verjetno pa tudi po 1894, do koder segajo Tommasichevi zapiski o arheoloških najdbah v Kopru, med katerimi raziskave v Rotundi niso omenjene (cf. PAK KP 313, Osebni fond Tommasich Andrea, a. e. 2, mapa 7).

¹⁶ DEL BELLO 1905, cit. n. 15, p. 250; Caprin cerkvi ne posveča pozornosti, omenja le sliko Benedetta Carpaccia iz Rotonde, ki se je takrat nahajala v dvorani sveta v Pretorski palači (Giuseppe CAPRIN, *L'Istria nobilissima*, II, Trieste 1907, p. 112; enako Baccio ZILLOTTO, *Capodistria*, Trieste 1910, p. 50).

¹⁷ Domenico VENTURINI, *Guida storica di Capodistria*, Capodistria 1906, pp. 67–68.

¹⁸ Antonio LEISS, *Commenda o vescovato*, *Pagine Istriane*, IX, 1911, p. 250.

zena. Takrat so bile kosti prenesene na pokopališče v Škocjan, kamen pa je bil ponovno zakopan.¹⁹ Alisi je izpostavil tudi pravilno zidavo v spodnjih plasteh sten cerkve ter novejšo predvsem baročno predelavo v zgornjem delu. Kritiziral je posege filharmoničnega in gledališkega društva – verjetno je imel v mislih katoliško društvo blaženega Elia -, ki je v njegovem času uporabljalo cerkev za predstave. Ta naj bi stavbo poškodoval »lavandole un segmento alla base per applicarvi una sconda gabbia in mattoni ad uso di palco scenico per il teatrino sociale che ora deturpa l'interno una volta sacro.« Zaradi tega naj bi že v njegovem času nastale razpoke v zgornjem delu.²⁰ Povzel je tudi interpretacijo, da naj bi stavba služila kot krstilnica za Izolčane in bi po 1213, ko je Izola dobila pravico krščevanja, postala cerkev. Predlagal je arheološka izkopavanja, s katerimi bi odkrili druge objekte ob rotundi in bazen, ter raziskave kupole, ki bi po njegovem mnenju lahko bila še srednjeveška in bi lahko bila celo poslikana.²¹

Rotunda je z desakralizacijo in z novo funkcijo gledališča postopoma izgubljala svoj pomen. Ker ni več imela cerkvene opreme, je tudi ne najdemo v *Inventario degli oggetti d'arte in Italia* leta 1935.²² Pesci v času Jugoslavije so se naslonili predvsem na analizo materialnih ostankov rotunde in na starejše interpretacije. Marijan Zadnikar je leta 1959 rotundo »sv. Elj« natančno opisal. Opozoril je, da sta okni verjetno sočasni s plitvo kupolo, ki ni prvotna, in da sama stavba v literaturi velja za krstilnico zgodnesrednjeveške stolnice ob njej. Ni izključil možnosti, da bi lahko šlo za karolinško stavbo, vendar pa bi bilo to mogoče dokazati šele z arheološkimi izkopavanji.²³ Stane Bernik je k Zadnikarjevi tezi dodal še podatke o baročni prezidavi iz Naldinijevega časa, ki jih je mogoče razbrati z napisa nad vhodom z letnico 1694. Strinjal se je s tezo, da je bila rotunda do 1212 krstilnica za Izolčane in okoliške prebivalce.²⁴ Francesco Semi je leta 1975 rotundo imenoval *Rotonda della Vergine o del beato Elio* in jo datiral v 5.-6. stoletje ter interpretiral kot okro-

¹⁹ Antonio ALISI, La Rotonda di S. Elio e la Chiesa dei Carmini a Capodistria, *Pagine Istriane*, X/11–12, 1912, p. 244.

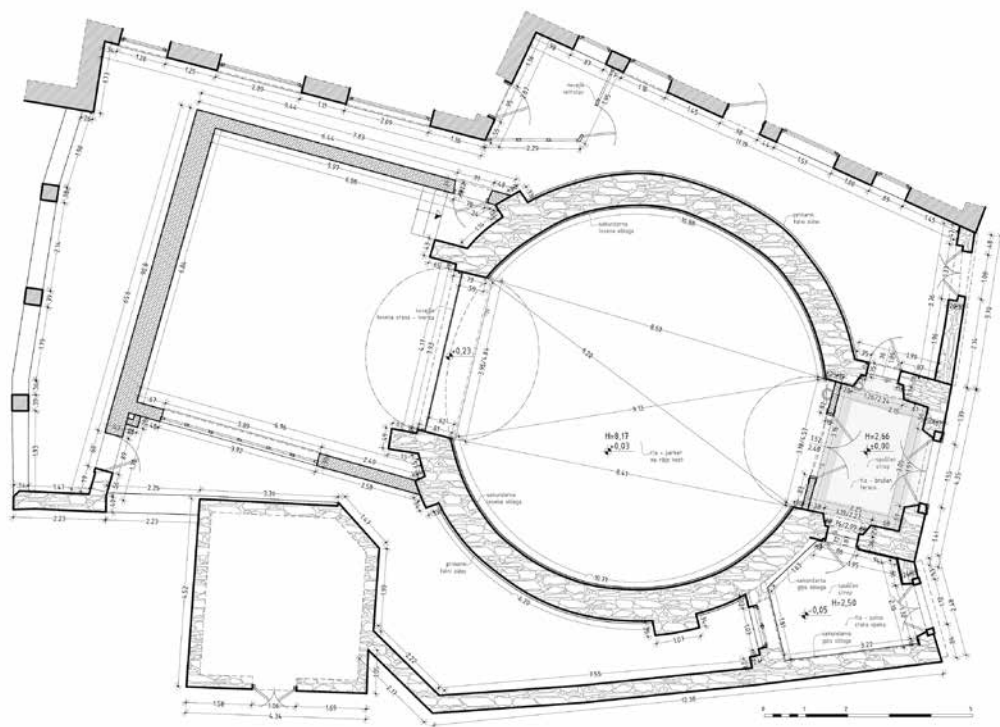
²⁰ ALISI 1912, cit. n. 1, p. 245.

²¹ ALISI 1912, cit. n. 1, p. 247.

²² *Inventario degli oggetti d'arte d'Italia. Provincia di Pola* (ed. Antonino Santangelo), Roma 1935, ponatis *Inventario degli oggetti d'arte d'Italia. Provincia di Pola*, Trieste 2017 (ed. Enrico Lucchese). Verjetno prav zato rotunda tudi ni omenjena v *Istria città maggiori* (edd. Giuseppe Pavanello, Maria Walcher), Trieste 1999.

²³ Marijan ZADNIKAR, *Romanska arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1959, p. 265.

²⁴ Stane BERNIK, *Organizem slovenskih obmorskih mest: Koper, Izola Piran*, Ljubljana – Piran 1968, p. 80.

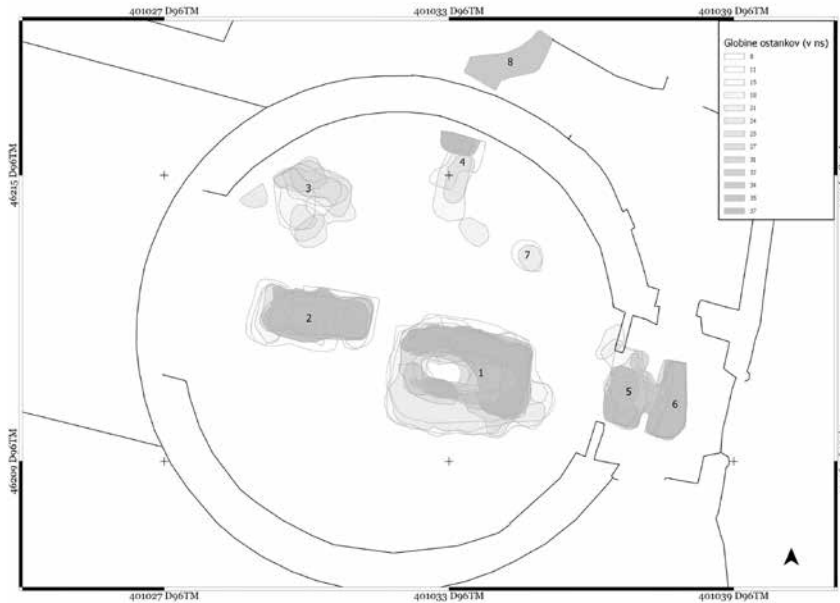

4. Koper, Marijina rotunda, tloris

gel oratorij, ki je nastal na prostoru z rimskimi ostanki oziroma celo nad rimskim nimfejem.²⁵ Leta 1982 je Marijan Zadnikar svoje ugotovitve še dopolnil z natančno stavbno analizo. Pravilna gradnja iz lepih klesanih kamnov in s talnim poševno prirezanim talnim zidcem, ki se nepravilno konča na različnih višinah, naj bi kazala na to, da je bila cerkev v času baroka že ruševina. Takrat bi ob prestavljanju oltarja z vzhoda na zahod poleg nove vhodne lope lahko nastala tudi kupola, ki je po Zadnikarjevem mnenju nedvomno baročna. Omenil je tudi najdbo kosti in krnice iz časa okrog 1900 in predlagal izkopavanja, s katerimi bi bilo mogoče to tezo preveriti.²⁶ Zdenka Bonin, ki je pregledala izdatke in prejeme bratovščin, je našla tudi nekaj podatkov o popravilih cerkve v 17. in 18. stoletju. Največji izdatek je bil za cerkev namenjen leta 1693, ko so za vrata, les, železne dele, apno za beljenje

²⁵ Francesco SEMI, *Capris, Iustinopolis, Capodistria: la storia, la cultura e l'arte*, Trieste 1975, p. 133.

²⁶ Marijan ZADNIKAR, *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982, pp. 441–444.

5. Georadske raziskave: interpretacija ostankov v rotundi, ki so izrisani po globinah v nanosekundah (izvedba G. Rutar)

in opravljeno delo porabili več kot 900 lir.²⁷ Kaj je bilo takrat zares narejenega, iz dokumentov ni razvidno, je pa stroške treba povezati z letnico 1694 nad vhodom v rotundo. Kupovanje opreme za cerkev in oltar se je nadaljevalo celo 18. stoletje, z gradbenimi deli pa je povezana prošnja gastalda za dovoljenje za izgradnjo manjše zakristije leta 1729, urejanje dvorišča leta 1762 ter popravilo tlaka, vrat, zamenjava okna in popravilo strehe v devetdesetih letih 18. stoletja.²⁸ Do danes se je ohranila interpretacija, da je šlo prvotno za krstilnico stare bazilike in kasneje za krstilnico za prebivalce Izole in drugo okoliško prebivalstvo Kopra, s tem pa tudi datacija v 6. stoletje,²⁹ kasnejše prezidave pa niso bile deležne večje pozornosti. Pri temeljiti prenovi, ki se je končala leta 2024, so bile odstranjene lesene stenske obloge, parket, notranji ometi in kupola. Pod ometi sta bili odkriti dve ozki pokončni okni z dekorativno gotovo še srednjeveško vegetabilno poslikavo v ostenju. Izvedene so bile neinvazivne arheološke raziskave v cerkvi in v njeni okolici, ki so pokazale, da

²⁷ BONIN 2011, cit. n. 5, pp. 329–330.

²⁸ BONIN 2011, cit. n. 5, pp. 329–330.

²⁹ ŽITKO, cit. n. 1, p. 122.

v okolici cerkve ni grobov, v sami cerkvi pa sta se z georadarskimi raziskavami pokazali dve pravokotni formi brez dna, nameščeni ena za drugo v liniji vzhod zahod. Vzhodna je velika približno 2,8 krat 1,4 metra in zahodna $2 \times 0,8$ metra (sl. 5).³⁰ S tem se je cerkev pokazala v povsem novi luči.

* * *

Marijina rotunda je valjasta stavba, ki je v spodnjem delu zgrajena iz lepih pravilnih klesancev. Lepa plastena gradnja se konča na različnih višinah. Na najvišjih mestih se ujema z zobcem v notranjosti cerkve, kjer se konča debelejši zid spodnjega dela in začne tanjši zgornji del. Na nekaterih mestih se na zunanjščini zdi, da je bila tanjša stena v nekem trenutku še povišana za nekaj vrst kamnov. Valj obdaja poševno prirezan talni zidec, na treh straneh pa arhitekturo podpirajo trije plitvi oporniki, ki so v spodnjem delu širši, v zgornjem pa se skoraj potopijo v steno. Oporniki niso enakomerno razporejeni okrog stavbe, po prenovi pa se zdi, da tudi niso integralni del stene, ampak so nanjo le prilepljeni. Na vzhodni strani je s precej nepravilno zidavo, podobno tisti na vrhu valja, prizidana vhodna lopa, ki jo krasi preprost polkrožen portal z napisom na prekladi SVB GAS BAR GAL ANO 1694 in na loku nad portalom PAOLO NALDINI EPIS. IVSTINOP, ki pričata o baročni predelavi cerkve (sl. 6). Prvi napis se nanaša na gastalda Bartolomia Galino, ki je to funkcijo opravljal od septembra 1680 do septembra 1682, od septembra 1686 do septembra 1688 in od septembra 1693 do smrti 1713.³¹ Zadnjemu mandatu ustreza letnica 1694, ko je bil koprski škof Paolo Naldini. Južno od vhodnega dela rotunde je manjši prizidek, ki ga lahko povežemo s prošnjo gastalda iz leta 1729, da bi pri cerkvi zgradil manjšo zakristijo. V franciscejskem katastru je ta prizidek zabeležen kot hiša z dvoriščem, ki je bila prej zakristija.³² Vhodni del se v cerkev odpira s polkrožnim lokom iz opeke, nad katerim je razbremenilni šilast lok. Na severni in južni strani sta dve polkrožno zaključeni okni, ki glede na svojo obliko nista nastali pred baročno predelavo stavbe. Na zahodni strani je še ena široka odprtina v velik pravokoten prostor, ki sedaj služi kot skladišče. Ob odprtini sta v skladiščnem prostoru ostanka sten, ki bi lahko bila del manjšega pravokotnega prezbitერი-

³⁰ Gašper RUTAR – Matjaž MORI, *Poročilo o izvedenih geofizikalnih raziskavah v rotundi sv. Elije v Kopru*, Ljubljana 2021, p. 12.

³¹ Za Bartolomia Galino cf. BONIN 2011, cit. n. 5, p. 330.

³² BONIN 2011, cit. n. 5, pp. 329–330; AST 113.04 Elaborati del catasto franceschino, commune di Capodistria, Edifici 1818–1822, 1836 aggiornamenti, f. 326.

6. Koper, Marijina rotunda, baročni portal

ja, ki ga lahko vidimo na Franciscejskem katastru. Zahodna in vzhodna odprtina ter obe okni so nameščeni simetrično na linijah vzhod-zahod in sever-jug, torej so med seboj usklajeni in bi lahko pripadali isti gradbeni fazi. Pri prenovi sta se v južni steni pokazali ostenji dveh ozkih lijakastih oken ali niš, poslikanih z vegetabilnimi ornamentami. Nenavadno je, da na zunanjščini ni sledu o teh okenskih odprtinah. Tista na južni strani bi lahko bila na zunanjem obodu poškodovana v času, ko so vzdali veliko polkrožno okno, na mestu jugozahodnega okna oziroma niše pa je na zunanjščini stena iz lepo klesanih pravokotnih kamnitih blokov. Če je vsaj južna niša bila okno, ni mogoče, da bi funkcionirala sočasno z južnim opornikom. Okno je namreč stisnjeno prav v njegov rob ali pa ga opornik morda celo prekriva. Cerkev je pokrita s stožčasto streho z odprtim lesenim ostrešjem, pred prenovo pa je bila pod to konstrukcijo nameščena potlačena kupola, oblikovana iz drobnih deščic in ometana (sl. 7). Na enak način je bila oblikovana tudi polkrožna odprtina na vzhodni strani cerkvenega prostora.

Iz razlike v gradnji spodnjega in zgornjega dela lahko sklepamo, da je nastal vsaj v dveh gradbenih fazah. V prvo fazo sodi stavba okroglega tlorisa iz pravilno klesanih blokov peščenjaka s tankimi fugami. Ker se ta gradnja ob zgornjem

robu nepravilno konča, je Zadnikar menil, da je bila v času baroka že ruševina in so jo nato z manj kakovostnim gradbenim materialom in z neplastovito gradnjo obnovili. Ni pa to povsem nujno, saj bi nepravilnosti morda lahko nastale tudi zaradi novih odprtih, torej vhodnega loka na vzhodu, loka v prezbiterij na zahodu in obeh okenskih odprtih na severu in jugu. Lepo grajena in približno 75 cm debela stena se v zgornjem delu nadaljuje s tanjšo manj kakovostno grajeno steno. Na tem prehodu bi lahko bila že prvotno nameščena kupola, po analogijah s krstilnico pri stolnici verjetno opečnata. V tem primeru bi tanjša zgornja stena nosila le ostrežje, pritisk kupole pa bi na tej steni lahko povzročil precej enakomerne vertikalne razpoke. Podoben način gradnje s kamnitimi kvadri v delu pod romanskimi oboki in z manj kakovostno gradnjo v delu med oboki in ostrežjem najdemo npr. v Špitaliču v 13. stoletju. Če prvotno kupole ni bilo, je edina druga možnost, da je leseno ostrežje sedlo na zob masivne stene, zgornja tanjša stena pa je nastala v neki drugi gradbeni fazi, ko je nastala kupola, zato da je ta stena lahko nosila leseno ostrežje. Glede na Alisijevo prepričanje, da gre za staro kupolo, je moralo to biti ne kasneje kot v baroku, torej v gradbeni fazi v letih 1693 in 1694. Da bi Alisi leta 1912 videl še staro kupolo iz opeke in bi šele kasneje zgradili novo iz lesenih letvic, se zdi kaj malo verjetno, saj bi se to vedenje najverjetneje ohranilo tudi še do časa Marijana Zadnikarja, ki je kupolo imel za baročno. Ali so precej gosto postavljene pravokotne odprtine na prehodu iz debele v tanjšo steno služile za oporo kupoli, za leseno ostrežje ali pa so nastale naknadno, zaenkrat ni bilo mogoče ugotoviti.

Čeprav je bilo že v šestdesetih letih 17. stoletja gastaldu bratovščine izdano dovoljenje, da oltar prestavi na zahod in na vzhodu uredi vhod, se je to najverjetneje zgodilo šele leta 1693 v času gastalda Bartolomia Galine, ki je dal okrajšavo svojega imena z letnico 1694 vklesati tudi v kamnito preklado portala. Glede na zabeležene stroške, ki so presegali 900 lir, bi v tem času lahko bila urejena oba prizidka, torej vhodni prostor na vzhodu in manjši prezbiterij na zahodu, skupaj z njima pa tudi obe polkrožno zaključeni okni na severu in jugu. Glede na poškodbe stene, ki so pri tem nastale, je težko verjeti, da bi se lahko ohranila kupola ali pa tudi staro odprto leseno ostrežje. Verjetno so takrat torej morali na novo urediti tudi strop in streho osrednjega prostora. Temu času bi ustrezala gradnja kupole iz drobnih deščic in njena potlačena forma. Na podoben način je recimo zgrajen strop cerkve sv. Frančiška v Kopru, ki je bil poslikan v prvi polovici 18. stoletja. Če so do takrat (morda zaradi starejše kupole) že nastale poškodbe na zunanjih stenah, bi jih lahko takrat utrdili z nenavadnimi oporniki. Ko so namreč odprli dve veliki okni, stara srednjeveška okna zagotovo niso več bila v rabi.

7. Koper, Marijina rotunda, notranjščina pred prenovo

Večji problem od datacije prezidav predstavlja datacija prve faze, torej osrednjega valjastega dela, grajenega iz pravilnih kvadrov z diagonalno porezanim talnim zidcem. V Kopru imamo kar nekaj podobno grajenih objektov. To so krstilnica ob stolnici, cerkev sv. Frančiška, cerkev sv. Jakoba in še nekaj profanih zasebnih arhitektur.³³ Težavo predstavlja datacija teh objektov. Krstilnica je verjetno nastala v 12. stoletju skupaj s katedralo,³⁴ cerkev sv. Frančiška ni nastala pred drugo polovico 13. stoletja,³⁵ cerkev sv. Jakoba pa je bila v 14. stoletju verjetno prenovljena, vendar je že konec 14. stoletja veljala za zelo staro, na kar kažejo tudi okno in dva vzdana predromanska fragmenta.³⁶ Gradnja z lepo klesanimi kamni in postrani prirezanim talnim zidcem še bolj spominja na stranski steni cerkve sv. Blaža, ki sta grajeni iz pravilno rezanih blokov peščenjaka, obdaja ju poševno prirezan talni zidec, stena pa je členjena s plitvimi lizenami v debelini talnega zidca. Vrha stene zaradi baročne predelave ne vidimo. Mija Oter Gorenčič domneva, da so bile lize pod strešnim vencem med seboj povezane z vencem slepih arkad, podobno kot je to na krstilnici sv. Janeza Krstnika ob stolnici, in arhitekturo poveže s tipologijo avguštinskih cerkva severne Italije druge polovice 13. stoletja.³⁷ Marijina rotunda ni imela takšnih lizen in slepih arkad. Četudi morda vrha stene zaradi kasnejših predelav ne vidimo več, že razporeditev in oblika lizen govorita proti temu. Poševno prirezan talni zidec, za katerega Marijan Zadnikar ni našel primerne primerjave, pa je zidcu stranskih sten cerkve sv. Blaža zelo podoben. Datacijo rotunde bo zaenkrat treba pustiti odprto, zagotovo pa je precej starejša od prve doslej znane omembe cerkve leta 1399. Ne vemo niti, kako zanesljiva je navedba Del Bella, da naj bi bila v cerkvi prvotno bizantinska Madona in da naj bi bil z njo povezan križ s pleteninasto ornamentiko.³⁸ Staro sliko Marije je Francesco Zeno

³³ Katharina ZANIER, Arheologija v palači: raziskave podzemlja na Kreljevi 6 v Kopru v kontekstu stavbnega in mestnega razvoja, *Palača Tiepolo-Gravisi v Kopru. Odstiranje mestne zgodovine* (edd. Aleksander Panjek, Urška Železnik), Koper 2015, pp. 22–23.

³⁴ ZADNIKAR 1982, cit. n. 27, p. 450; za različne datacije glej Maria WALCHER, Battistero, *Istria città maggiori* (edd. Giuseppe Pavanello, Maria Walcher), Trieste 1999, p. 35.

³⁵ Mojca GUČEK – Samo ŠTEFANAC, Koper (Capodistria), nekdanja frančiškanska cerkev sv. Frančiška, *Gotika v Sloveniji* (katalog razstave, Narodna galerija 1995, ed. Janez Höfler), Ljubljana 1995, p. 49; Mija OTER GORENČIČ, Srednjeveška stavbna dediščina benediktincev, dominikancev, manjših bratov sv. Frančiška in klaris v slovenski Istri, *Annales*, XXII/2, 2012, pp. 562–566.

³⁶ MLACOVIĆ 2022, cit. n. 3, p. 843; Maria WALCHER, Chiesa di san Giacomo in Brolo, *Istria città maggiori* (edd. Giuseppe Pavanello, Maria Walcher), Trieste 1999, pp. 85–86.

³⁷ Mija OTER GORENČIČ, Srednjeveška stavbna dediščina avguštink, observantov, tretjerednikov in servitov v slovenski Istri, *Annales*, XXIII/1, 2013, p. 32.

³⁸ DEL BELLO 1905, cit. n. 15, p. 249.

v začetku šestdesetih let 17. stoletja zabeležil pri vizitaciji bratovščinske hiše³⁹ in ne bi bilo nemogoče, da je bila prav ta slika v cerkvi pred sliko Marijinega kronanja Benedetta Carpaccia iz 1537. Med plastiko s pleteninasto ornamentiko se zdi zanimiv križ, ki ga hrani Pokrajinski muzej Koper in je datiran v 12. stoletje, njegova provenienca pa ni znana. Tudi tega je le na osnovi Del Bellovih »spominov« težko povezati z rotundo. Morda bo k dataciji pripomogla natančnejša študija vegetabilne poslikave v ostenjih oken.

Drug pomemben problem predstavlja funkcija cerkve. Arhivsko je izpričano, da se je od 1399 dalje uporabljala kot cerkev, od leta 1416 je zanjo skrbela bratovščina Santa Maria Rotonda, ki je ena od najdlje delujočih bratovščin v Kopru, saj je kot bratovščina z najmanj dohodki obstajala še leta 1797, ko je v Kopru delovalo le še sedem bratovščin.⁴⁰ V vsem tem času ni opravljala nobene druge funkcije, prav tako pa noben od doslej znanih arhivskih virov ne navaja kakšne druge starejše funkcije. Največ nam o funkciji rotunde povejo nedavno opravljene neinvazivne arheološke raziskave, ki v okolici cerkve niso odkrile grobov, v sami cerkvi pa pokazale dve pravokotni strukturi, ki ležita na simetrali cerkve v smeri vzhod-zahod. Zaradi odsotnosti pokopališča v njeni okolici smemo domnevati, da rotunda ni imela funkcije katedrale in da tudi ni bila ena izmed osrednjih objektov koprskih srednjeveških port. Prav tako noben od teh objektov ni stal v njeni neposredni bližini. Torej je kaj malo verjetno, da bi bila stavba krstilnica, saj ni običajno, da bi krstilnice stale daleč stran od katedrale. Tudi katedrale običajno niso menjale svoje lokacije, poleg tega pa so bili pri izkopavanjih v južni in ob južni ladji stolnice odkriti ostanki večjih objektov, ki bi lahko pripadali predhodnici romanske katedrale med Brolom in Platheo communis, ki se v virih omenja že v 11. stoletju.⁴¹ Druga možnost, ki je bila predlagana v literaturi, da bi Koper imel dve krstilnici, eno za prebivalce Kopra in drugo za prebivalce koprskega distrikta, predvsem za Izolčane, je prav tako malo verjetna. Nič nenavadnega ni, da Izolčani niso imeli pravice krščevanja, nenavadno pa bi bilo, če jih ne bi krstili v krstilnici ob katedrali, če so jih že krstili v Kopru. S tem povezana interpretacija mestnih vrat in mestnega predela, ki se v virih striktno imenuje porta Isolana, kot porta degli Isolani, se tudi ne zdi prepričljiva. Gre

³⁹ Cf. supra, n. 10.

⁴⁰ Cf. supra; BONIN 2011, cit. n. 5, pp. 107–111.

⁴¹ Franc KOS, *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku*, III, Ljubljana 1911, doc. 356; Alfred A. TRENTZ – Evgen LAZAR – Mitja GUŠTIN, Pregled arheoloških raziskav v mestnem jedru Kopra, *Urbana arheologija Kopra* (ed. Mitja Guštin), Koper 2011, p. 115; ZANIER 2015, cit. n. 33, p. 15; Renata NOVAK KLEMENČIČ, Nekaj novih izhodišč za rekonstrukcijo koprške romanske stolnice, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. s. LVII–LVIII, 2021–2022, p. 52.

8. Koper, Marijina rotunda, notranjščina po prenovi

namreč za najstarejšo porto v mestu na najvišjem delu otoka, pojem »isola« pa bi se lahko nanašal na otok ali pa na zaprt najstarejši mestni predel.

Neinvazivne arheološke raziskave, ki so pokazala dve pravokotni strukturi v osi cerkve,⁴² kažejo, da je treba podvomiti tudi v interpretacijo Deperisovih najdb. Alisi, ki se je izkopavanje verjetno še dobro spominjal, poroča o krstnem bazenu ali sarkofagu in o človeških kosteh. Poroča tudi, da so bile kosti odpeljane v Škocjan, bazen pa je bil ponovno zakopan in bi se moral torej še vedno nahajati v rotundi. Obe pravokotni strukturi, postavljeni druga za drugo v smeri vzhod-zahod, nika-
kor ne moreta biti krstni bazen, ker po obliki ne ustrezata krstilnim bazenom, ki so običajno centralni, in ker nista pravilne oblike, saj bi bil krstni bazen centralne forme, in ker noben od njiju ni postavljen v središče rotunde, kot je to običajno za krstilnice. Poleg tega strukturi nimata dna, kar bi pri krstilnem bazenu pričakovali, po merah pa bolj ustrezata grajenim grobnicam, ki bi lahko bile namenjene pokopu posameznikov ali pa skupnim družinskim ali celo bratovščinskim grobnicam. Po-

⁴² Gašper RUTAR – Matjaž MORI, Koper – rotunda sv. Elije, *Varstvo spomenikov – poročila*, LVII–LVIII, 2024, pp. 152–153.

dobne strukture so bile odkrite v cerkvi sv. Katarine v Piranu. Pripadajo sicer šele 16. stoletju, del kolesa na eni od plošč pa bi bilo mogoče povezati s sveto Katarino in z morebitno bratovščinsko grobnico.⁴³ Na žalost datacija kosti iz rotunde, ki so bile konec 19. stoletja v cerkvi in so bile odpeljane v Škocjan, ni več mogoča, morda pa bi se z arheološkimi izkopavanji lahko še našlo kakšne ostanke.

Od ukinitve cerkve v začetku 19. stoletja je tudi njen patrocinijski in s tem njeno poimenovanje utonilo v pozabo. Če sledimo omembam v virih in literaturi, lahko ugotovimo, da se je poimenovanje po blaženem Eliju uveljavilo šele potem, ko je v rotundi delovalo katoliško društvo s tem imenom, torej to ime ni povezano s patrocinijem cerkve. Sarkofag z ostanki sv. Elija se je nahajal v kripti stolnice pod glavnim oltarjem, zato smemo domnevati, da je bil on glavni mestni zaščitnik pred uveljavitvijo sv. Nazarija.⁴⁴

Patrocinijska funkcija cerkve sta vsaj od prve omembe v virih leta 1399 povsem jasna. Gre za Marijino rotundo oziroma za cerkev Marijinega Vnebovzetja, za katero je od leta 1416 dalje skrbela bratovščina z enakim imenom. Za čas pred 1399 zaenkrat nimamo nobenih dokazov, da bi objekt služil kakšnemu drugemu namenu. Datacija ostaja še odprta in ne moremo povsem zanikati možnosti, da bi objekt lahko izviral še iz pozne antike ali zgodnjega srednjega veka, vsekakor pa več elementov govori v prid tezi, da je cerkev nastala v obdobju romanike, ko so bile cerkve okroglega tlorisa v severnem delu Apeninskega polotoka razmeroma pogoste (npr. stara katedrala v Bresci iz 10. stoletja, San Lorenzo v Mantovi iz 11-12. stoletja ali Madona del Monte v Bologni iz 12. stoletja). Več bi seveda lahko pokazale naravoslovne raziskave in arheološka izkopavanja.

Viri ilustracij: Matej Klemenčič (1, 6–8); ASV, Senato, Deliberazioni, Mar, b. 228, dis. 1 (2); AST, 78a 00 (3); ©ZVKDS, foto: Smiljan Simerl (4); Rutar – Mori 2021, p. 4 (5)

⁴³ Mitja GUŠTIN – Andrej PRELOŽNIK – Maša SAKARA SUČEVIĆ, Grobnice v nekdanji cerkvi sv. Katarine v Piranu, *Annales*, IXX/2, 2009, pp. 307–311.

⁴⁴ NOVAK KLEMENČIČ 2021–2022, cit. n. 41, pp. 55–57.

* Članek je nastal v okviru projekta *Urbana morfologija Kopra v poznem srednjem veku* (J6-50188) in v okviru programske skupine *Slovenska umetnost in umetnost srednje Evrope in Jadrana* (P6-0199), ki ju financira ARIS. Za pomoč pri pridobivanju dokumentacije in interpretaciji podatkov se zahvaljujem Mojci Marjani Kovač, Dušanu Mlacoviću, Davidu Kabalinu in Katarini Katji Predovnik.

La rotonda di Santa Maria a Capodistria: un'analisi tra tradizione e fonti storiche

RIASSUNTO

A seguito della recente ristrutturazione della rotonda di Santa Maria a Capodistria, permangono numerosi interrogativi. Nella bibliografia esistente, si osserva una notevole confusione riguardo alla datazione, alla denominazione e alla funzione dell'edificio. La datazione si estende dalla tarda antichità all'alto Medioevo, mentre la denominazione varia da rotonda di Santa Maria, chiesa dell'Assunzione della Vergine, a rotonda del beato o santo Elia. In merito alla funzione, si sostiene che si tratti del più antico battistero di Capodistria o di un battistero speciale destinato al battesimo degli abitanti di Isola. L'articolo affronta, pertanto, tutte le questioni sopra elencate sulla base delle più recenti ricerche condotte su Capodistria e la sua storia urbana, basate su fonti d'archivio.

La rotonda viene menzionata per la prima volta nel 1399, mentre nel 1416 è presente la confraternita di Santa Maria Rotonda, che possiede anche una casa nel quartiere o porta Bossedraga. Nella chiesa era custodito, almeno all'inizio degli anni Sessanta del Cinquecento, il dipinto di Benedetto Carpaccio intitolato *L'incoronazione della Vergine*. Nel corso degli anni 1693-1694, sotto la direzione del gastaldo Bartolomeo Galina e del vescovo Paolo Naldini, si svolsero significativi interventi di ristrutturazione, come evidenziato dalle iscrizioni sul portale del nuovo ingresso e dalle registrazioni contabili della confraternita per l'anno 1693. All'inizio del XX secolo, la chiesa fu sconsacrata e trasformata in sede del Circolo Cattolico Beato Elio. In tale epoca, si manifestano le prime ipotesi che identificano l'edificio come il più antico battistero di Capodistria.

Le irregolarità riscontrate nella costruzione del perimetro cilindrico dell'edificio e la disposizione irregolare delle "lesene" indicano che la chiesa è stata soggetta a più interventi di ristrutturazione. Il muro, composto da blocchi regolari, potrebbe essere datato al periodo romanico, mentre i danni riscontrati risalgono al periodo barocco. In tale epoca, l'altare fu trasferito al lato occidentale, mentre nelle pareti sud e nord furono aperte due ampie finestre che rimpiazzarono le precedenti finestre medievali. A est, fu realizzato un nuovo ingresso. La chiesa potrebbe essere stata originariamente sormontata da una capriata in legno nel punto in cui termina la parete regolare e più spessa e in cui, prima del restauro più recente, si trovava la cupola, oppure in quel punto potrebbe essere stata già allora presente una cupola. Nel primo caso, la cupola sarebbe stata posizionata in epoca barocca, o in un periodo successivo, in sostituzione della capriata. Nel secondo caso, nel periodo barocco (o successivamente), la cupola, presumibilmente realizzata in mattoni, sarebbe stata sostituita da una struttura più leggera, al fine di ridurre la pressione sulle pareti esterne.

Recenti ricerche archeologiche non invasive hanno rivelato nella chiesa due strutture rettangolari che, per la loro forma, corrispondono a tombe. Anche Antonio Alisi, all'inizio del XX secolo, riportò il ritrovamento di ossa nella rotonda. Non è verosimile

che la città possedesse un battistero specifico per il battesimo degli abitanti di Isola. Il toponimo “Porta Isolana” non ha origine nel nome del paese “Isola”, ma piuttosto nell’isola stessa su cui è situata Capodistria. Infatti, il toponimo “isola” potrebbe riferirsi al quartiere più antico della città.

[NOVAK KLEMENČIČ 1] Koper, Marijina rotunda, zunanjščina pred prenovo

[NOVAK KLEMENČIČ 8] Koper, Marijina rotunda, notranjščina po prenovi

Avtorji / Authors

MAG. MOJCA JENKO, DIPL. UM. ZGOD.

muzejska svetnica v pokoju
Tivolska cesta 36
SI-1000 Ljubljana
mojca.jenko1@guest.arnes.si

DR. NIKA LEBEN

konservatorska svetnica v pokoju
Lojzeta Hrovata 9
SI-4000 Kranj
nika.leben@gmail.com

MAGDALENA MEZEG, MAG. UM. ZG

kustodinja
Oddelek za zgodovino in uporabno umetnost
Narodni muzej Slovenije
Muzejska ulica 1
SI-1000 Ljubljana
magdalena.mezeg@nms.si

DOC. DR. RENATA NOVAK KLEMENČIČ

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2
SI-1000 Ljubljana
Renata.NovakKlemencic@ff.uni-lj.si

ASIST.-RAZISK. DR. FRANČIŠKA ORAŽEM

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2
SI-1000 Ljubljana
franciska.orazem@ff.uni-lj.si

DOC. DR. TINA POTOČNIK

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
Služba za kulturno dediščino
Zvezdarska ulica 1
SI-1000 Ljubljana
tina.potocnik@zvkd.si

DOC. DR. KATARINA ŠMID

Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije
Titov trg 5
SI-6000 Koper
katarina.smid@fhs.upr.si

ASIST. DR. MIHA VALANT

Oddelek za umetnostno zgodovino
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2
SI-1000 Ljubljana
miha.valant@ff.uni-lj.si

MAG. GOJKO ZUPAN

Rusjanov trg 2
SI-1000 Ljubljana
gojko.c.zupan@gmail.com

Sinopsisi / Abstracts

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Mojca JENKO, Doslej spregledana estetika Veita Stossa. Križani iz Dramelj

Ključne besede: Križani iz Dramelj, veliko leseno razpelo, začetek 16. stoletja, Narodna galerija (Ljubljana), Veit Stoss (1477–1533), Nürnberg

Na stalni razstavi ljubljanske Narodne galerije je razstavljen lesen Kristusov *corpus* (NG P 69) večjih dimenzij (176 × 210 × 30 cm). Starejša slovenska literatura ga obravnava kot delo Kranjskega rezbarja (ok. 1515–1520). Pred desetletjem je Andrej Smrekar nakazal možnost uvoza iz južnonemškega prostora. Ob pregledu velikih razpel na Bavarskem je pozornost vzbudila serija lesenih Križanih velikih dimenzij znamenitega nemškega kiparja Veita Stossa (1477–1533). Njegovi primerki, dobro obdelani v nemški strokovni literaturi, so si med seboj zelo podobni – po postavitvi in v detajlih. Številne značilnosti Stossovih razpel izraža tudi *Križani iz Dramelj*, ki je formalno najbližje razpeloma v Germanskem nacionalnem muzeju v Nürnbergu (Pl. O. 62; 1505–1510) in v cerkvi sv. Lawrence (1516–1520), oblikovanje perizome pa je identično oni na miniaturnem razpelu v Gettyjevem muzeju v Los Angelesu (2019.94; 1510–1515).

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Mojca JENKO, The Hitherto Overlooked Aesthetics of Veit Stoss. The Crucifix from Dramlje

Keywords: Crucifix from Dramlje, large wooden crucifix, early 16th century, National Gallery of Slovenia, Veit Stoss (1477–1533), Nuremberg

A large wooden corpus of Christ (176 × 210 × 30 cm) is displayed in the permanent exhibition of the National Gallery of Slovenia (NG P 69). Older Slovenian professional literature considers it to be the work of the Carniolan Carver (c. 1515–1520). A decade ago, Andrej Smrekar indicated the possibility of its import from southern Germany. When inspecting the large crucifixes in Bavaria, a series of large wooden crucifixes by famous German sculptor Veit Stoss (1477–1533) attracted his attention. His examples, well covered in the German art historical literature, are very similar to each other, in terms of both layout and details. Many characteristics of Stoss's crucifixes are also expressed by the *Crucifixion from Dramlje*, which is formally closest to the crucifixes in the German National Museum in Nuremberg (Pl. O. 62; 1505–1510) and in the Church of St. Lawrence right there (1516–1520); the perizome design is identical to that of the miniature Crucifix in the Getty Museum in Los Angeles (2019.94; 1510–1515).

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Nika LEBEN, Nova spoznanja o stavbnem razvoju cerkve Marijinega vnebovzetja na Blejskem otoku

Ključne besede: cerkev Marijinega vnebovzetja, Blejski otok, gotika, Nadškofijski arhiv Briksen, Hofraths Protocol 1693–1695, Francesco Ferrata, barokizacija

Odkritja ob zadnjih prenovah cerkve Marijinega vnebovzetja na Blejskem otoku (prvič omenjene 1185) dopolnjujejo arhivski podatki, ki jih hrani Nadškofijski arhiv v Briksnu (Das Hofarchiv (H.A.) Brixen – Bressanone). Za analizo stavbnega razvoja sta najbolj dragocena ohranjena načrta iz leta 1695 s koloriranimi tlorisoma stare in nove cerkve. Na načrtu obstoječega stanja je zrisana dvoladijska notranjost cerkvene ladje. Obok, deljen s poudarjenimi delitvami v tri traveje s po dvema paroma križno obokanih polj, nosita dva stebra, kar potrjuje trditev Tomaža Hrena, ki je ob vizitaciji leta 1601 ali 1624 videl še dvoladijsko notranjost. Na drugem tlorisu z barokizirano, obokano ladjo in prezbiterrijem pa so z rdečo barvo označene predvidene prezidave, ki so jih po zapisu v Dvornem Protokolu zaupali stavbnemu mojstru Francescu Ferrati (H.A., Hofakten: Hofraths Protocol 1693-1695, HRP 57 (1695 IX 3), pp. 681, 682).

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Nika LEBEN, New Insights into the Development of the Church of the Assumption of the Virgin Mary on Bled Island

Keywords: Church of the Assumption of Mary, Bled Island, Gothic, Archdiocesan Archive of Brixen, Hofraths Protocol 1693–1695, Francesco Ferrata, Baroquization

Discoveries made during the last renovations to the Church of the Assumption of Mary on Bled Island (first mentioned in 1185) were supplemented by archival data preserved in the Archdiocesan Archive in Brixen (Das Hofarchiv (H.A.) Brixen – Bressanone). The most valuable sources for analysing the architectural development are two preserved coloured floor plans of both the old and new church from the year 1695. The plan depicting the existing state shows a two-nave church interior. The vault, divided by marked divisions into three bays, each with two pairs of cross-vaulted sections, is supported by two pillars. This confirms the assertion of Tomaž Hren, who, during his visitation in either 1601 or 1624, still observed a two-nave interior. On the other floor plan, showing a Baroque-style vaulted nave and presbytery, the planned reconstructions are marked in red. According to the records in the Court Protocol, these renovations were entrusted to the master builder Francesco Ferrata (H.A., Hofakten: Hofraths Protocol 1693-1695, HRP 57 (1695 IX 3), pp. 681, 682).

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Magdalena MEZEG, Marija, ki doji dete: kretsko-beneška ikona iz Narodne galerije

Ključne besede: ikona, Doječa Marija, Narodna galerija, kretsko-beneške ikone, Federalni zbirni cente

Članek obravnava ikono Marija, ki doji dete, hranjeno v Narodni galeriji. Namen prispevka je osvetliti ikono z različnih zornih kotov in jo tako umestiti v širši umetnostno-zgodovinski kontekst. Ključna področja obravnave vključujejo analizo ikone s pomočjo IRF in UVF fotografij, poskus določitve njenega izvora z uporabo primerjav, razčlenbo kompleksnega ikonografskega motiva ter raziskavo njene provenience.

Magdalena MEZEG, Nursing Madonna: the Creto-Venetian Icon from the National Gallery of Slovenia

Keywords: Icon, Nursing Madonna, National Gallery of Slovenia, Creto-Venetian icons, Federal Collection Centre

This article explores the icon of the Nursing Madonna from the National Gallery of Slovenia. The aim of this study is to examine the icon from multiple perspectives, placing it within a broader framework of art history. The key areas of examination include an analysis of the icon using IRF and UVF imaging, an effort to trace its origins through comparative study, and an examination of the complex iconographic motif and its provenance.

Renata NOVAK KLEMENČIČ, Koprška Marijina rotunda: od izročila k virom

Ključne besede: arhitektura, urbanizem, srednji vek, barok, bratovščina, Paolo Naldini, Koper, Istra, rotunda Marijinega Vnebovzetja

V literaturi glede datacije, poimenovanja in funkcije nedavno prenovljene rotunde vlada velika zmeda. Datacija variira med pozno antiko in visokim srednjim vekom, poimenovanje pa od Marijine rotunde, cerkve Marijinega Vnebovzetja do rotunde blaženega oziroma svetega Elia. Kar zadeva namembnost, se vse bolj uveljavlja domneva, da je šlo za najstarejšo koprsko krstilnico oziroma za posebno krstilnico, v kateri so bili krščeni prebivalci Izole. Članek zato na podlagi novejših raziskav Kopra in njegove urbane zgodovine, ki temeljijo na arhivskih virih, obravnava vse naštete dileme.

Renata NOVAK KLEMENČIČ, The Rotunda of St. Mary in Koper: From Tradition to Sources

Keywords: architecture, urbanism, Middle Ages, Baroque, confraternity, Paolo Naldini, Capodistria, Istria, Rotunda of the Assumption of St. Mary

There is considerable confusion in the literature regarding the dating, naming and function of the recently renovated Rotunda in Koper. Its dating varies between late antiquity and the high Middle Ages, while its denominations include the Rotunda of Mary, the Church of the Assumption of Mary, and the Rotunda of Blessed (or Saint) Elias. Moreover, the assumption that the building is the oldest baptistery in Koper has also become established. Based on recent archival research of Koper and its urban history, the article addresses all of the above dilemmas.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Franciška ORAŽEM, O avtorstvu in provenienci velikega oltarja iz podružnične cerkve sv. Jožefa nad Preserjem

Ključne besede: 17. stoletje, leseni oltar, Avguštin Ferfilla, sv. Jožef nad Preserjem, Nova Štifa

V prispevku so obravnavana vprašanja provenience in avtorstva glavnega oltarja v podružnični cerkvi sv. Jožefa nad Preserjem. Primerjave z oltarno opremo iz podružnične cerkve Marijinega Oznanjenja v Novi Štifi pri Ribnici kažejo na možnost provenience iz tamkajšnje kapele sv. Jožefa. Druga možna provenienca bi lahko bila kapela sv. Jožefa v cistercijskem samostanu v Bistri. Slogovna analiza kiparskega okrasa preserskega oltarja in primerjava z opusom Avgušтина Ferfille in njegove delavnice je pokazala na možnost atribucije temu ljubljanskemu kiparju oziroma njegovi delavnici.

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Franciška ORAŽEM, On the Authorship and Provenance of the High Altar from the Filial Church of St. Joseph above Preserje

Keywords: 17th century, wooden altar, Augustine Ferfilla, St. Joseph above Preserje, Nova Štifa

The paper addresses questions of provenance and authorship of the main altar in the subsidiary church of St. Joseph above Preserje. Comparisons with the altar furnishings from the subsidiary church of the Annunciation of Mary in Nova Štifa near Ribnica suggest a provenance from the chapel of St. Joseph there, from which the altar was removed between 1812 and 1832. Another possible provenance could be the chapel of St. Joseph in the Cistercian monastery in Bistra. Stylistic analysis of the sculptural decoration of the Preserje altar and comparison with the work of Avguštin Ferfilla and his workshop indicate a possible attribution to this Ljubljana sculptor or his workshop.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Tina POTOČNIK, Povojna arhitektura in odnos do historičnega grajenega tkiva: Ravnikarjev kompleks Trga revolucije v Ljubljani

Ključne besede: Trg revolucije, Trg republike, Edvard Ravnikar, modernizem, arhitektura, vila, Erjavčeva cesta, historično tkivo, ohranjanje

Zmagovalni natečajni elaborat in prvi načrti za ljubljanski kompleks Trga revolucije (danes Trga republike) zrcalijo preplet arhitekturnih ambicij, odnosa do zgodovinskega konteksta na začetku šestdesetih let preteklega stoletja in tedanjih političnih motivov. Edvard Ravnikar je v okviru svoje vizije nov arhitekturno-urbanistični sestav skušal uskladiti z uršulinskim samostanom in vpeti v obstoječe mestno tkivo, predvsem s pomočjo vizur. Vendar so bile zaradi uresničitve te vizije žrtvovane nekatere zgodovinske strukture, kot so vile ob Erjavčevi cesti. Prispevek se osredotoča na obravnavo zgodovinskega tkiva v zgodnjih fazah načrtovanja tega modernističnega kompleksa, zlasti historističnih vil 19. stoletja, in prispeva h globljemu razumevanju arhitekturnih stvaritev po drugi svetovni vojni v luči spreminjanja zgodovinskih naracij.

Tina POTOČNIK, Post-World War II Architectural Creations and the Treatment of Historical Built Fabric. Edvard Ravnikar's Revolution Square Complex in Ljubljana

Keywords: Master of the Trboje Madonna, Master E. S., late gothic sculpture, carving, printed templates

The winning competition entry for Ljubljana's Revolution Square (*Trg revolucije*), now known as the Republic Square (*Trg republike*) complex, and the plans from its initial design phases reflect the intricate interplay between architectural ambitions and relation to the historical context in the early 1960s, as well as the political motives of the time. Edvard Ravnikar's vision for the complex aimed to harmonize new constructions with the Ursuline convent and integrate them with the old town, particularly through the use of vistas. However, certain historical structures, such as the villas along Erjavčeva Road (Erjavčeva cesta) and archaeological remains, were sacrificed for the new development. This study focuses on the treatment of historical built fabric, especially historicist villas of the 19th century, in the early planning stages of this modernist complex, contributing to a deeper understanding of post-World War II architectural creations in light of changing historical narratives.

Katarina ŠMID, Motiv Spinaria na apnenčastem reliefu v Apsoru

Ključne besede: spinario, Apsorus, Osor, relief, rimska doba, helenizem

Članek obravnava apnenčasti relief z upodobitvijo spinaria, ki je bil odkrit na otoku Apsor (Osor). Tako najdiščne okoliščine kakor tudi čas najdbe so žal povsem neznani. Upodobitvena shema odstopa od najbolj razširjenih različic, zlasti izstopa, da mladenič sedi na zločljivem stolu in ne na skali, kar utegne biti posledica nepoznavanja tradicije *opus nobile* pri lokalnem kamnoseku. Prvotno bi relief lahko pripadal bodisi delu grobnice bodisi okrasju zasebne vile nekega bogataša, saj so te često krasili reliefi z upodobitvami slavnih del grške preteklosti. Večina kiparskih najdb na otoku sega v 1. stoletje po Kr., kar bi lahko bil tudi okvirni čas nastanka tega reliefa.

Katarina ŠMID, Spinario on a Limestone Relief in Apsorus

Keywords: spinario, Apsorus, Osor, relief, Roman era, Hellenism

The article examines a limestone relief depicting a spinario that was discovered on the island of Apsorus (Osor). Unfortunately, both the site and exact time of its discovery remain entirely unknown. The depiction deviates from the common versions, particularly in that the boy is seated on a folding chair rather than on a rock, which might be explained by the possibility that the local stonecutter was not sufficiently familiar with this *opus nobile*. The relief could have originally been part of a tomb or the decoration of a private villa owned by a wealthy individual, as such villas were often adorned with reliefs representing famous artworks from the Greek past. Most sculptural finds in the area date to the 1st century AD, which could also be the approximate period when this relief was created.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Miha VALANT, Neuresničene vizije: kranjski slikarji in natečaj za zastor Deželnega gledališča v Ljubljani leta 1891

Ključne besede: umetnost 19. stoletja, zgodovina gledališča, Ferdo Vesel, Alojz Šubic, Heinrich Wettach, deželno gledališče, Slovensko narodno gledališče Opera in balet, gledališki zastor

Članek se ukvarja z natečajem za slikarsko okrasje nove stavbe Deželnega gledališča v Ljubljani v poznem 19. stoletju s poudarkom na skicah za glavni gledališki zastor, ki sta jih prispevala slikarja Alojz Šubic in Ferdo Vesel. Obravnava potek natečaja, njegov zgodovinski kontekst ter ikonografijo obeh zasnov, ki posebej poudarjata slovensko narodno identiteto. Analiza se pogloblja v izzive, s katerimi so se soočali lokalni umetniki pri doseganju visokih standardov monumentalnega slikarstva, ter v kompleksno prepletanje umetniške vrednosti in politike.

1.01 ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

Miha VALANT, Unrealized Visions: Carniolan Painters and the 1891 Competition for the Provincial Theatre Curtain in Ljubljana

Keywords: 19th Century Art, theatre history, Ferdo Vesel, Alojz Šubic, Heinrich Wettach, Provincial Theatre, Slovenian National Theatre Opera and Ballet, theatre curtain

This article explores the late 19th-century competition to decorate the Provincial Theatre in Ljubljana, focusing on designs for the grand theatre curtain by Alojz Šubic and Ferdo Vesel. It examines the course of the competition, its historical context, and the iconography of both designs, which emphasize Slovenian national identity. The analysis delves into the challenges faced by local artists in meeting the high standards of monumental painting and the complex interplay of artistic merit and politics.

1.01 IZVIRNI ZNANSTVENI ČLANEK

Gojko ZUPAN, Nace Šumi – človek slovenske kulture do mature. In principio erat Dachau I

Ključne besede: Nace Šumi, Franc Košir, Elda Piščanec, Vlasto Kopač, Zoran Mušič, France Uršič, Bruno Vavpotič, Bogdan Borčič, Klanec, Kranj, Gimnazija Kranj, Begunje, Taborišče Dachau, taboriščnik

Stoletnica rojstva zaslužnega profesorja Naceta Šumija (1924–2006) je bila izziv za poglobljen razmislek o pomenu ugledne osebnosti. Za simpozij ob obletnici je bilo pripravljeno daljše predavanje s slikovnim gradivom na Filozofski fakulteti univerze v Ljubljani, v katerem je bila natančneje predstavljena njegova mladost in gimnazijsko šolanje v Kranju. Posebej so bili predstavljeni in razloženi z njim povezani dogodki med drugo svetovno vojno - v zaporu v Begunjah in tri leta koncentracijskega taborišča Dachau, vključno z njegovimi ohranjenimi 59 pismi iz taborišča. Obdobje Dachaua je dodatno dokumentirano in razloženo s pomočjo risb taboriščnikov Vlasta Kopača, Zorana Mušiča, Franceta Uršiča, Bruna Vavpotiča in Bogdana Borčiča.

**Gojko ZUPAN, Nace Šumi – a Man of Slovene Culture to Matriculation.
In principio erat Dachau I**

Keywords: Nace Šumi, Franc Košir, Elda Piščanec, Vlasto Kopač, Zoran Mušič, France Uršič, Bruno Vavpotič, Bogdan Borčič, Klanec, Kranj, Kranj high school, WW II, Concentration camp Dachau, Internee

The centenary of the birth of art historian Nace Šumi (1924–2006) professor emeritus was a challenge for in-depth reflection on the meaning of this distinguished personality. A longer PP lecture on this figure was prepared for the anniversary symposium at the Faculty of Arts of the University of Ljubljana. His youth and high school education in Kranj were presented in detail. The events related to him during the WW II were specially presented and explained: prison in Begunje and three years in the Dachau concentration camp, including the presentation of his 59 letters from there. The Dachau period is additionally documented and explained with the drawings of the inmates: Vlasto Kopač, Zoran Mušič, France Uršič, Bruno Vavpotič and Bogdan Borčič.
